

Dr Milan Šufflay: ZARATUŠTRA U CRVENOJ HRVATSKOJ.

Predgovor budućoj Peiskеровој knjizi.

Pod naslovom »Koje su vjere bili stari Slovjeni prije krštenja?« izašla je u »Starohrvatskoj Prosvjeti«, Nova serija 2 (Zagreb 1928) str. 55-86 studija praškog profesora dr. Jana Peiskera. Tu je on nepobitno dokazao, da su stari Slaveni bili sljedbenici dualističke religije Zaratustrine, koja je iz Irana zarana stigla na ruske poljane. Upirući se u pisane i iskopane spomenike i živu toponimiju oko hrama boga Sventovida na otoku Rujani (Rügen), pa na imena mjesta i gora u Alpama i Beskidima i na Kvarnerskom otočju (Teufelsmauer, Strašidelnik, Strašidlo, Deiwelsberg, Koboldstock, Čertův Mlyn, Crna Gora, Veli bok, Himmel, Himmelreich, Peć, Hudić, Teufelgraben), Peisker je donio sheme od 32 slavenska poganska svetišta. Sva to svetišta predočuju nam se kao klanci, i to uski klanci sa tri vazda jednako postavljene kulise: 1. tekuća voda (bistrica), 2. bogu posvećena gora lijevo, 3. zloduhova pećina desno. Kao glavni dokaz, da se tu radi doista o Zaratustrinoj religiji, služe Peiskeru imena: Djevin silaz, Djevin skok, Jungfernstieg, Jungfersprung, Skočđjevojka. Devin je posesivni adjekat od »deva«, a ta riječ u Zendavesti znači »zloduha, djavla«. Kad su Slaveni postali kršćani, izgubili su pojam deva = zloduh, vrug i substituirali su na njegovo mjesto pojam »dēva« = djevojka. Za shemu slavenskih svetišta Peisker je našao i izvornik u Iranu. To je klanac Mazdoran (Mazdah Ahura), koji se već na Ptolomejskoj karti (drugo stoljeće po Kristu) spominje kao planina, Mazdoran oros između Irana i turkomanskih pjesčara. Taj klanac dijeli planinu na dvije pole: lijeva zove se Ki-Mazdoran, gora Mazdoran, desna Kara-dagh ili Crna Gora.

O tom Peiskеровом otkriću ja sam napisao prikaz u »Obzoru« 1928. 11. rujna. Taj je prikaz tako ushitio Peiskera (koji već dugo živi u Grazu), te mi je ponudio, da za njegovu buduću veliku monografiju o slavenskim poganskim svetištima napišem njemački predgovor. Kako će knjiga Peiskerova izaći možda tek za godinu dvije, ja ovdje hrvatski donosim dokumentiran zaključni dio tog predgovora.

Peisker je na temelju brojnih otkrivenih svetišta nepobitno i plastički dokazao, da su stari Slaveni bili sljedbenici Zaratustrini i da se je ta nauka iz Irana golemom snagom proširila na eurazijske sjeverne poljane, gdje su kroz tisućljeća sesilni, seljački narodi stenjali pod nemilosrdnim jarmom vagilnih, nomadskih osvajača.

Nu Peisker je dao i putokaze, kako se i kod Slavena na Balkanu, koji su doseliv se sa sjevera došli najprije u doticaj s kršćanstvom, mogu pronaći jaki i brojni spomenici Zoroasterskog seljačkog poganstva. Pokazao je, kako je na sjeveru, kod polabskih Slavena namjesto poganskoga Svetnovida stupio kršćanski svetac Sveti Vid (staroslavenski: Svetni Vid). Što je ovomu svecu, koji je još kao dječak podnio mučeničku smrt pod carem Dioklecijanom, nedostajalo na jakoj ličnosti, to je nadokna-

dila posvemašnja sličnost imena. Posve sličan proces morao se je izvršiti i na Balkanu. Na to upućuje i današnji veliki nimbus Svetog Vida (Vidov-dan) i Svetog Gjurgja (Gjurgjev danak), koji je grčki pobjednik zmaja, zloduha, đavla, zoroasterskog »deve«.

Sva stara mjesta, koja se zovu po sv. Gjurgju ili po sv. Vidu, treba proučiti s obzirom na Peiskerovu shemu. S obzirom na takova mjesta sabrao je dragocjeni materijal Jireček.¹ Tu su imena, kojima sama forma odaje starinu (sut>sant), kao Sućurac kraj Splita, Sućurje, Castel San Giorgio di Lesina, Sugjuragi ili San Giorgio di Giuppana, pa »loco chiamato Suthuid« (1428.) kod Dubrovnika, Sudvid kod Makarske i kraj zaliva kod Janjine na stonskom poluotoku, Flumen Sancti Viti, Sankt Veit am Pflaum ili Rêka Svetoga Vida, kako se je prvotno nazivala Rijeka (Fiume), s blizim i drevnim svetištem na Trsatu. Pritom ističem, da se ime sv. Gjurgja rado veže uz žive vode: »vrela sveti Georgije« (1348) u Gornjem Pilotu (Arbanija) kraj sela Šiklje,² »aqua de Sutiuragh« (1442.) u dolini Breno kraj Dubrovnika, rijeka sv. Gjurgja *τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὁβάσιον* istočno od Jedrene već u 8. stoljeću.³ U 14. stoljeću nosi najjužniji rukav dunavske delte ime Sv. Gjurgja.⁴ Na Peiskerovu shemu upućuje glasoviti manastir sv. Gjurgja uz rijeku Seravu »na brdê rekomê m Virgin« (od lat. »virgo« = deva?). Serava teče iz Skopske Crne Gore i u samom Skoplju utječe u Vardar.⁵ Silni sredovječni nimbus sv. Gjurgja napose je vidljiv u tomu, što se taj svetac jedini od svih drugih javlja god. 1306. u samom Humu: »Sanctus Georgius de Brochyna in comitatu Chelmi« usprkos tomu, što su Paterani posvema zabacivali (1416 derident et dampnant) poštivanje svetaca.⁶

Današnja pećina Skoč-djevojka na južnom Jadranu kod Lastova i Spiča, što ju spominje Peisker, nosi god. 1303. ime »Dêvin vrh« u listini srpskog kralja Uroša II. za znamenitu benediktinsku opatiju sv. Marije Ratačke (Rtac, Rotezo), a god. 1396 u mletačkom se latinskom spisu zove »Divicina Stiena.«⁷ Druga jedna »Dêvičja stêna« spominje se uz Bijeli Drin u Patkovu i to u hrizovolji cara Dušana god. 1348 za novo utemeljeni monastir Svetih Arhangjela kraj Prizrena.⁸ I opatija Rtačka i monastir Svetih Arhangjela po svoj se prilici nalaze na starom slavenskom svetištu dualnoga boga. Prigodom otkapanja Sv. Arhangjela (1928) nađeni su »na mističkoj klisuri kod Prizrena ostaci nekih starih svetišta: pećinska crkvice sv. Nikole, pa Mir-kamen s tajanstvenom pećinicom na drugom kilometru od Prizrena više lijeve rijeke.« »Tu se skupljaju prizrenki Srbi na 'istočni petak' poslije Uskrsa s posebnim kultom.«⁹

¹ Das christliche Element, Stzber. Wiener Akad. 136 (1897) 24-45.

² Acta Albaniae 2, 12, 4046.

³ Theophanes ed. de Boor, 1, 467.

⁴ Jireček, 1, c. 45.

⁵ Taj je monastir dao obnoviti srpski kralj Uroš II., a utemeljiteljem smatran je bizantinski car Roman u 10. vijeku (Ivanov, Big. starini, Sofija, 1908, 38; Jireček, Staat und Gesellschaft 1, 51).

⁶ Starine 14 (1882) 13 cf. Novaković, ib. 12 (1880) 129-163; Jireček, Das christ. Element, 34.

⁷ Acta Albaniae 1, nro 547 i 2, nro. 555.

⁸ Glasnik srp. društva 15, 283.

⁹ Grujić, Glasnik Skopskoga društva 3 (1928) 239-274.

I sjelo slavne starosrpske patrijaršije u Peći bez dvojbe je nadovezalo na starije pogansko dualističko svetište. To je divlje-romantična, teško pristupačna uvala među gudurama. Dubrovčani nazivali su ju kadikad »Forno«. Leži na izlazu pećske Bistrice iz uskog klanca u plodni bazen Bijeloga Drina.¹² Ta »peć« kao i ona, što ju Peisker spominje kod Tremerja blizu Celja, isprva je bila Devina ili Vražja peć.

U jednoj anžuvinskoj listini nabrajaju se god. 1273 posjedi velikaše obitelji Gro-pa, koji su ležali uz Bijeli Drin između Ohrida i Dibre. Tu se uz »Craye« (arb. kraja, »krajina«) spominje i mjesto Zvadigoriza, Sveta Gorica.¹³ Na svaki način valja ovdje s obzirom na Peiskerovu kulisu ispitati brdo na istočnoj strani Drina kod turskog sela Kodžadžik. Tu se je nalazio Svetigrad, Sfetigradum Barletija »in excelso monte velut aquilae nidus conspicuum«, *Σφετιάνπολις* Φ Chalkokondile, Fetigrado (1448) mletačkih kronika, znamenit u bojevima Skenderbega s Turcima.¹⁴ I arbanaski Mali Šent (Sveta gora), gdje se nalazi sredovječna benediktinska opatija sv. Aleksandra (Oroši), slavna poput pavlinskog kloštra Čenstohove na Svetoj gori u Poljskoj, mora da imade neku pogansku dualističku pozadinu.¹⁵ Ova drevna religiozna baza saraduje kroz kršćanski sloj pri stvaranju hierahičkih državica kod Crnogoraca (vladike) i Arbanasa u tursko doba. Za Mrkojeviće kod Bara pripovijeda Giustiniani (1553), da stoje pod vodstvom popa Stefana, koji stanuje pod brdom kraj »Crne Pećine«.¹⁶

Nakon Peiskerovih otkrića posve je sigurno, da su bosanski Bogomili, Babune ili Paterani¹⁷ preko Porfirogenetove Paganije izravno sačuvali izvorne dijelove stare dualističke vjere. Po slovjenkom mediju Balkana ta je drevna religiozna struja ispod naslage kršćanstva našla dodir s maloazijskim Manihejcima, koji su također izravno potekli iz Zaratuštrina izvora.¹⁸ Usprkos križarskih vojna, što su u 13. i 14. vijeku pokretane protiv Bogomila, oni su sebi uoči turske najezde stvorili državni položaj. Tek tada došli su u konačni žrvanj između Zapada i Istoka i bili samljeveni, jer su se morali odlučivati za islam ili katoličanstvo.¹⁹ U bugarskoj održali su se usprkos sinodi cara Borile (1211) do u 18. stoljeće.²⁰

¹² Jireček, Staat 1, 46.

¹³ Acta Albaniae 1, 87 nro 300. Srbi i Arbanasi 125-126 (o obitelji Gro-pa).

¹⁴ Šufflay, Städte und Burgen Albaniens (Denkschriften Wiener Akad. 62, Wien 1924) 18. Jastrebov, Spomenik srp. akad. 41, 182 drži, da je Svetigrad ležao na arbanaskom Mali Šent.

¹⁵ Šufflay, Städte 34, n. 208.

¹⁶ Šufflay, Srbi i Arbanasi 64.

¹⁷ Rački, Rad 8, 130. Jagić, Archiv slav. Phil. 33 (1912) 586. Strohal, Vjesnik hrv. ark. 17 (1915) 348. Glušac, Bosanska crkva, Prilozi 4 (Beograd 1924) 1-55. Klaić, Herceg Hrvoje i Hval Krstjanin, Nastavni Vjesnik 35 (Zagreb 1926) 83-88. Cronia, Il Bogomilismo, L'Europa Orientale 6 (1926) 606-630. Radojčić, Prilozi 7 (1927) 147-159.

¹⁸ S obzirom na bit manihejske nauke osobito su važna tako zvana turfanska (Steinova) otkrića u Turkestanu v. Thomsen, Aus Turkestans Vergangenheit, Ungarische Jahrbücher 5 (Berlin 1925) 13. Cf. Kondakov, Seminarium Kondakovianum 1 (Prag 1927) 283-305.

¹⁹ Jireček, Geschichte der Serben II 1, 185.

²⁰ Popruženko, Sinodik carja Borila (Blgarski Starini 8), Sofija 1928. Miletić, Našite Pavlikijani, Sbornik za narodna umotvorenija 19 (Sofija 1903) 1-369. Miler, Katoličeskata propaganda v Blgariji prez 17. vek (Sofija 1914). Vasić, Pavličani u Bugarskoj 18. veka, Prilozi 5 (Beograd 1925) 191-204. Ivanov, Bogomili (Sofija 1925, izdanje bug. akad.) meni je poznato samo iz Byzantinische Zeitsch. 26 (1926) 200.

Iz snage kulta sv. Vida i sv. Gjurgja, iz imena Crne Gore i Malzije, iz kulisa Svetoga Spasa, Peći i Djevičinih stijena, iz spomena Paganije kod Porfirogeneta, iz kompaktne mase Bogomila u Hercegovini i Bosni jasno proizlazi, da je centralna jezgra stare dualističke vjere ležala između Neretve i Drina, u Staroj Duklji ili Crvenoj Hrvatskoj popa Dukljanina duboko u Bosnu. Sa svih strana preslojivana latinskim i grčko-slavenskim kršćanstvom, ona još u 15. stoljeću poput eratskog bloka viri u Hercegovini i Bosni posve gola i šalje svoje izbojke čak u Srijem i Bačku.²¹ Moćne tragove ostavlja i ondje, gdje je sasvim rastočena. U staroj hrvatskoj cetinjskoj župi spominje se (1091) mjesto Nebog, pa mjesto (1362) Nebesa, na Korčuli (1426) mjesto Divin dolac.²² God. 1422 spominje se u jednom dubrovačkom zapisu »un monticello petroso tutto quanto chiamato Besbossi« kod dračevačke granice. Na vrhu tog brdašca nalazila se »una chameniza chiamata Besbogovo Coritto«.²³ I danas tu se jedno selo zove Bezboge. Ne zove se to selo po porodici »Bezbozi«, kako misli Grujić, već se ta porodica zove po brdašcu Bês-bog, Bijesbog, gdje je bio brlog, korito zloduha ili deve.²⁴ Takovo sijelo bijesova ili zmajeva (ignei serpentes) spominje legenda sv. Ivana Vladimira († 1016), nastala još u 11. vijeku, na brdu Oblik (Obliquus) zapadno od Skadra. Njih ublažuje i pobjeđuje svetac svojom molitvom.²⁵ Kult kućne zmije (wittore) kod Arbanasa ili »sjena« zaštitnika bregova, voda i kuća kod Crnogoraca²⁶ imade svoj izvor u ovakovim pobijeđenim zlodusima. Uz takove poganske predodžbe treba vezati i postanak krsnoga imena.²⁷

U životopisu glasovitog srpskog eremite Petra iz Koriše (istočno od Prizrena s Peiskerovom scenerijom) opširno se pripovijeda, kako »zmij« sopće dan i noć od bijesa zbog dolaska pobožnog muža; »bêsovi« su brojni poput pčela i laju poput pasa.²⁸ Legenda o Petru iz Koriše najmarkantniji je pogansko-kršćanski produkt goleme zone eremita i anahoreta, koja je sezala i preko Jadrana u Južnu Italiju.²⁹ Bit

²¹ Stanojević, Bogomili i Husiti u Sremu i u Bačkoj, Glasnik istorij. društva 1 (Sremski Karlovci 1928) 114.

²² Skok, Rad 224 (1921) 134 i 159. — Za sceneriju brda Nebesa v. Milinović, Cetinski knez Domaldo, Zadar, 1886.

²³ Grujić, Konavli, Spomenik srp. akad. 66 (1926) 121 nota 25.

²⁴ Pravo ime te porodice vidljivo je iz dubrovačkog dokumenta, što ga iznosi Jireček, Staat 2, 16 n. 5, gdje se 1424. spominje »Dabisivus Besbog (in margine) Biesbog«.

²⁵ Šišić, Ljetopis popa Dukljanina (Beograd 1928). Šufflay, Povijest sjev. Arbanasa, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 230 n. 3.

²⁶ Jireček, Geschichte 1, 153. Šufflay, Kirchenzustände in Albanien, Vjesnik hrv. arkiva 17 (1915) 3. = Thallóczy, Illyrisch-albanische Forschungen (Berlin 1916) 1, 191. Hirtz, Zoološki riječnik (Zagreb 1928) s. v. zmija cf. moju ocjenu Hirtzova rječnika u »Obzoru« 1928, 19. srpnja = Hrvatska u svijetlu svjetske historije (Zagreb 1928) 47.

²⁷ Ispravno drži Truhelka, Testamenat gosta Radina 1466, Glasnik bosanskog muzeja 23 (1911) 369. (cf. Jagić, Arch. slav. Phil. 33, str. 585-587), da je krsno ime patarenskog podrijetla. Kad se prvi puta spominje (Jireček, Geschichte der Serben 1, 181), vezano je uz sv. Gjurgja. cf. Skarić, Postanak krsnog imena, Bos. Glasnik 32 (1920) 256-258 i 270-272.

²⁸ Novaković, Glasnik srp. društva 29 (1871) 308 i Starine, 16 (1884) 27; Jireček, Staat 3, 44.

²⁹ Na južnu Italiju, na zemlju »Mercurion« svetačkih legendi upozoruje Ančikov, Maniheji i Bogomili, Glasnik skopskog društva 5 (1929) 149, franceski u Revue des études slaves 6 (Paris 1928). — Cvijiću je ova zona još i danas »zona patrijalne kulture« (Naselje 1, p. XXX).

te zone sačuvali su najdulje »krtjani« ili »patarini«, samostanci, koji su prema kazivanju Orbinija³⁰ imali svoje samostane u dolinama i zabitnim mjestima (habitavano ne'monasteri posti nelle valli o altri luoghi rimoti). Njihova glava bio je djed, »lo diedo«.³¹ Od davnog sijela ovakovog »djeda« nosi svoje ime slavni srpski monastir Dečani (»dêdčani«), osnovan od kralja Stjepana Uroša III. god. 1330. Taj imade sceneriju posve sličnu kao i Peć. Leži na izlazu klanca Dečanske Bistrice u široki bazen Bijeloga Drina.³² Slična sijela Patarena spominju se (1404) u selu Janjići kod Zenice u dolini Bosne, pa u Goraždi na Drini i na gornjoj Neretvi (in Neretba partium Bosne« pod kaštelom Bjelgrad, »sub Belgrado«, »subtut Belgrad«.³³ Izravno ili neizravno i imena svih Biograda zacijelo su religioznog slavenskog dualističkog podrijetla.³⁴

SUMMARIUM.

In suo tractatu de religione Slavorum Veterum prof. Peisker (Starohrvatska Prosvjeta 2, 55-86), argumenta sumens peaeicipue ex topographia Europae Mediae (Teufelsmauer, Teufelsgraben, Strašidlo, Crna Gora, Peć, Hudič etc.), Slavos ante baptismatis acceptionem religioni Zarastrianae addictos fuisse demonstrat. Cuius inventa novis fulcit argumentis prof. Šufflay ex historia et topographia peninsulae Haemi nonnulla adducens huius religionis extinctae similia vestigia. Ingentem indicat S. Viti et S. Georgii venerationem nominisque »Crna Gora« frequentiam mediaevalem. Monasteria Peć et Dečani (Dêdčani > dēd, lo diedo, sacerdos Patarenorum principalis) principio pagana fuisse sanctuaria concludit. Nomina quoque omnium locorum »Bêlgrad« dictorum originem videntur trahere religiosam paganam.

Validissimum religionis paganae dualisticae vestigium in mentione (1422) reperitur »fossae daemonis« (Besbogovo Coritto) super monticulo Besbog, Biesbog (daemon, diabolus) prope Ragusium. Nucleus huius

³⁰ Il regno degli Slavi 354. cf. Rozov, Sinajcy v Srbiji v 14. vèkê, Byzantino-slavica 1 (Prag 1929) 18-21.

³¹ Jorga, Notes et extraits 2, 107 (1405). Jireček, Geschichte 1, 233.

³² Jireček, Staat 1, 51 nota 3.

³³ Jireček, Staat 3, 46, n. 8, drži, da je to Bjela južno od Konjica. — Herceg Stjepan Vukčić podigao je g. 1446 u Goraždi crkvu sv. Gjorgja (Stanojević, Stari srpski zapisi 1, nro. 308 = 4 [Sremski Karlovci 1923] nro 6136).

³⁴ Upozorujem napose na »Bêlgrad iže v Friolê« (Vita sv. Maksima, Glasnik srpskog društva 11 1859 126) jugoistočno od Udina na lijevoj obali Tagliamonta (Jireček, Geschichte II 1, 244). Taj »Belgrado« kao i Medun (Lameduna) na desnoj obali rijeke važna je mletačka tvrđava g. 1420 (Predelli, Regesti Libri Commemoriali 4, 29, nro 66). — Vanredno je zanimljiv Belgrad, Berat u Albaniji na rijeci Osunu ispod gole gorske kose Tomora (Šufflay, Städte 32; o rumunjskom imenu Vilarde v. Skok, Glasnik srpskog društva 2 1927 311). Na obrocima Tomora nalazio se je i drugi jedan grad, koji je nosio ime *D e a v o l i s* (Zlatarski, Izvestija na historiceskoto društvo 5 [Sofija 1922] 35-56). O imenu rijeke Dievali (danas Semeni) i sredovječnoj tradiciji tog imena v. Jireček, Byzantinische Zeitsch. 13 (1904) 201. — Pod ovim vidom baš je obratno istina od onoga, što tvrdi Melich, A honfoglaláskori Magyarország (Magyar Nyelvtudomány kézikönyve 6, Budapest 1925) upirući se u turska imena Sarkel, Akkerman itd., da su naime imena svih slavenskih Belgrada prijevod iz turskoga. Cf. Moor, Ungraische Jahrbücher 6 (1927) 139.

religionis, ex qua Bogomilos et Patarenos Bosnenses directo progerminasse veritati non est dissimile, in regione iacebat a Praesbytero Diocleate (exeunte saeculo XII-o) Croatia Rubea appellata.

Dissertatio haecce pars est conclusiva maioris tractationis, quam Šufflay praefationis instar editurus est in magno opere, quod de locis sacris Slavorum paganis parat Peisker.

(*Croatia Sacra*, Zagreb, 1/1931., 109-114.)